

A fenti hosszas idézetsor beható tanulmányozása azonban nemcsak a dichotóm társadalomkép „politikai értelmére”, hanem az elitfogalom használatának rejtettebb motívumaira is rávilágít. A fogalomnak ugyanis sajátos aurája van. Ott lebeg benne, körülötte a bibói elitértelmezés lehetősége is. Ez az értelmezés a hangsúlyt az elit kultúrateremtő képességére, mintaadó szerepére helyezi. Az elitfogalom divatja ezt a fontos implikációt is megengedi. Ha pedig a társadalmi átalakulást valóban a széles értelemben vett (európai) kultúra megteremtődésének folyamata kíséri, ha ez lesz az elit kiválasztódásának egyik meghatározó alapja, akkor abban világos módon teremődik meg az értelmiség új helye is: nem a közvetlen hatalomban, hanem az elit kulturális legitimitásának előmozdításában és biztosításában jelölhetők meg elsődrendűen fontos feladatai. Ezen az úton rejtőzködve, de magát nélkülözhetetlenné téve alakíthatja ki és stabilizálhatja a szerepét az az értelmiség, amely nem kívánja pályájának politikai fordulatát, de aspirációi szerint a politikai befolyásolás kulcspozícióira továbbra is igényt tart. Közvetett jelenlétének és befolyásának olyan formáit keresi tehát, amelyek hosszabb távon is vállalhatónak ígérkeznek, és amelyek által elkerülhető az (újabb) kompromittálódás.

Így válik világossá az elitcentrikus társadalomkép megfogalmazásának második értelme. Nem más ez, mint a ma még bizonytalan kimenetelű átalakulás szemérmes értelmiségi programja, amely a Kádár-korszakban kimunkált „szürke eminenciási” szerepkör fenntartásának és a jövőbeni – immár remélhetőleg legium – befolyásolás módjainak megépítését szolgálja.

Csak hogy a szerep törésmentes folytathatóságának kísérletei kétes kimenetelűeknek látszanak. A hátterben kötött alkuktól és kompromisszumoktól kísért befolyásolás aligha konvertálható át automatikusan a nyíltan vállalt értelmiségi programadás semleges és elfogulatlan felülemelkedésévé. Ehhez előbb a korábban említett szereptisztázás és önvizsgálat megkerülhetetlennek tűnő feladatát kell elvégezni. Nélküle csak a rossz lelkiismeretet, illetve az általa vezérelt „szociális érzék” kultúráját közvetíthetik, akik a születő elit magatartásának és atíródjainak befolyásolását te-

kintik a dolgoknak. Bibó ötven év előtti sorai aktuálisabbak, mint valaha:

„A társadalmi értékrendre vonatkozó közmegegyezés és szilárdságából, a társadalom vezető helyeinek biztonságos birtokából s társadalmi konvenciók magától értetődőségéből, a társadalmi eljárások és módszerek rugalmasságából virágozik ki az az erény, mely minden elű jó és termékeny működésének egyik legfőbb feltétele: az elit elfogulatlansága. Különösen fontos ez ahhoz, hogy az elű teljesíthesse kultúrfeladatát: azt, hogy az emberi élet helyes élésére s az emberi szükségletek mélyülésére és finomítására példákat adjon. Nem lehet szépen, nemesen és választékosan élni sem az önelégültség és önteltség, sem a törtetés és támadás, sem a szorongás és a számonkéréstől való félelem, sem az önvédelem és az öngazolás állapotában. Az elit elfogulatlanságának ez a követelménye mai gondolkodásunkban teljességgel háttérbe szorult.” (Bibó István: ELIT ÉS SZOCIÁLIS ÉRZÉK. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.)

Hozzátennivalónk e gondolatokhoz már nemigen lehet. Hacsak az nem: az utolsó mondat imperatívusszá is fordítható. Talán program is kerekíthető belőle: az „elfogulatlanság” újratelentésének ma oly kínzóan hiányzó erkölcsi programja. Amelyen munkálkodni: csak belátás és szabad választás alapján lehet. De ezeken az alapokon lehet.

Szalai Júlia

VOLT-E KOMMUNISTA ELIT?

Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989. 406 oldal,
119 Ft

Nem tudom pontosan megállapítani, mikor fogott hozzá Hankiss könyve anyagának összegyűjtéséhez, 1987-ben, talán 1988-ban, végül is mindegy. Az utolsó simításokat nagyjából 1989 januárjában végezte, ez kitűnik a szövegből. Annyi bizonyos, hogy amikor hozzáfogott, még nem is álmodhatott arról, hogy a történelem könyve megjelenésének pillanataig szcenárióinak jelentős részét akkor is kissejtezi, ha a nyomdai átfutás ideje a nálunk megszokottnál jóval rövidebb lesz. Hogy a ke-

let-európai rendszer, s ez alkalommal valamennyi országban egyszerre, válságban van, ez már jó ideje világos mindenki számára, ha a különböző országok kommunista vezetőinek legszemellenzősebbjeit leszámítjuk; hogy azonban 1989 végére számos országban már nem is létezik majd, s helyreállításának valószínűsége Kelet-Közép-Európa országaiban ekkorra gyakorlatilag a nullával lesz egyenlő, hogy regenerálódásának magában a Szovjetunióban sem lesz már reális esélye, jóllehet ott egy nyugati típusú, az önszabályzó piacgazdaságon alapuló pluralista demokrácia kialakulásának valószínűsége jóval kisebb, mint a kelet-közép-európai országokban, erre, valljuk be, még egy évvel ezelőtt sem számított senki. Hogy kelet-európai perspektívákról (rendszerint szörnyűekről) egy ideje elméledtünk már, annak éppen a válság volt az oka. Hogy viszont a lehetségesek között kellett számon tartanunk oly sok különböző, egymással homlokegyenesen ellenkező kimenetelű scénárió, annak meg az volt az oka, hogy az akut válság ellenére sem tartottuk valószínűnek, hogy a bomlás folyamata belátható időn belül beindul. Hankiss koncepciója pedig éppen ebben a furcsa átmeneti időszakban született. A rendszer egyértelmű és rendkívül súlyos válságban volt, de hogy valamilyen csoda folytán vajon regenerálja-e magát, s akkor milyen formában, vagy bomlásnak indul, s akkor milyen irányba mozdul el, hogy valamennyi ország társadalmá vajon azonos vagy legalábbis hasonló úton indul-e el, s merre, vagy a különféle történelmi tradíciók más-más irányt szabnak a fejlődésnek, e kérdések tekintetében fantáziánk szabadon szárnyalhatott, hiszen semmit sem lehet kevésbé kiszámítani, mint a történelmet, különösen egy olyan pillanatban, amikor egy alapjában felülről, politikailag szervezett társadalmi berendezkedésről kezd kiderülni, hogy életképtelen.

Mára viszont számos kérdés eldőlt. Hankiss könyve ennek ellenére szinte semmit sem veszített időszerűségéből. S nemcsak azért, mert a *Hogyan tovább?* kérdése még egyetlen kelet-közép-európai országban sem dőlt el, jóllehet a kommunista rendszer helyreállításának gyakorlatilag sehol sincs esélye, s még valamifajta szocialistának nevezett berendezkedés létrejötte is felettébb valószínűtlen, hanem azért sem, mert bár a könyv címe KELET-

EURÓPAI ALTERNATÍVÁK, a benne felsorolt szinté megszámlálhatatlan különböző alternatív scenárió tulajdonképpen teljesen érdektelen. Hankiss szinte minden olyan könyvet megemlít, amelyben egyáltalán szó van a kelet-európai szovjet típusú társadalmak lehetséges jövőjéről. Meglehetősen esetlegesen osztályozza ezeket a jövőképeket (nem sokat törődve a felosztás logikájával), megemlítvén, hogy melyik országban mekkora esélyt ad a scenárió megvalósulásának; de mindez csak játék, láthatóan nincsen komolyan véve. Hankiss már koncepciója kialakításának és könyv megírásának idején is meg volt győződve arról, hogy Magyarországon az általa elképzelt alternatíva fog megvalósulni. Ezt a scenárió kívánja az olvasónak bemutatni, akit arról is meg szeretne győzni, hogy ez az alternatíva nemcsak az egyedüli valószínű, hanem az egyedül üdvözítő is. A könyv különben sem szól a kelet-európai országokról, hanem csak Magyarországról. Ha az olvasó csupán belelapoz a könyv első négy fejezetébe, melyek a kommunista rendszer kialakulását, 1956 utáni átalakulását és a nyolcvanas években kialakuló válságát elemzik, mindjárt láthatja, hogy csak a háború utáni Magyarország történelméről van szó. Ami a legcsekélyebb mértékben sem lenne baj, ha azután az alternatívák, illetve scenáriók, amelyeket a szerző játékos kedvvel összeszedett és elrendezett, nem vonatkoznának részben a rendszerre mint olyanra, részben csak egy-egy országra. Ez a leghatározottabban zavaró, s őszintén szólva nem is értem, hogy mire jó. Nagy hasznára vált volna a könyvnek, ha a szerző – cím ide, cím oda – kihagyta volna belőle a kelet-európai alternatívákat. Elemzésük egyszerűen komolytalan. A felsorolt scenáriók Hankiss nem érdeklik. Az embernek az az érzése, csupán azért vázolja őket, hogy felsorolásuk után leírhasse: a lehetségesnek tekintett scenáriók többségének van egy közös sajátossága – szerinte alapvető hibája –, hogy ugyanis nem foglalkoznak eleget a kelet-európai társadalmak egyik legfontosabb szereplőjével: az uralkodó elitel (189. o.). Hankiss könyve nem a kelet-európai alternatívákról szól, hanem az uralkodó elitéről, pontosabban a Magyarországon a kommunista rendszer negyvenéves története során uralmat gyakorló csoportról, amelyet uralkodó elitnek nevez.

Ami önmagában nem volna hiba, hiszen miért ne lehetne megírni egy történetet éppoly meggyőzően az uralkodó elit vonatkozásában, mint az elnyomott társadalom szempontjából. Különösen, ha valakinek, mint Hankissnak, az a meggyőződése, hogy nincsen társadalom öntudatos, célratörő, hatékony hatalmi elit nélkül, ami az adott összefüggésben azt jelenti a számára, hogy egy felemelkedő, öntudatos és célratörő új uralkodó elit vagy uralkodó osztály nélkül alig-alig képzelhető el igazi, mélyreható társadalmi változás (343. o.). Nos, amennyire egyetértek Hankiss most vázolt idézet álláspontjával, amennyire magam is azt hiszem, hogy *csak abban az esetben lehetséges igazi társadalmi újjászületés, ha kialakul a társadalomnak egy olyan csoportja, amely alkalmas a társadalom irányítására, s amelyet a társadalom is elfogad mint vezetőre hivatottat* – a modern demokrácia nem azt jelenti, hogy mindenki együtt gyakorolja a politikai hatalmat, hanem hogy születésénél fogva senki sincs eleve kizárva a hatalomgyakorlás lehetőségéből –, annyira nem tudom elfogadni, hogy a szovjet típusú társadalmat egy uralkodó elit és egy elnyomott társadalom dichotómiája jellemezné. Könyve *Bevezetésének* végén Hankiss hadakozik a kelet-európai társadalmak manicheus felfogása ellen, amely mindent a Jó és a Gonosz ellentétében lát és értelmez (24. o.). Könyve azonban csak látszatra haladja meg ezt a felfogást, pontosabban csak annyiban, amennyiben a hatalom Hankiss szemében nem feltétlenül a Gonosz, a társadalom pedig nem feltétlenül a Jó megtestesülése. De a (nem mindig gonosz) hatalom és a (nem mindig jó) társadalom az ő szocializmusfelfogásában is mereven szemben állnak egymással. A jó társadalmat és a rossz hatalmat szembeállító nem, illetve antikommunista poliükusokkal és elemzőkkel (vagy éppen a rossz társadalmat és a jó hatalmat szembeállító kommunista poliükusokkal és elemzőkkel) egyetemben Hankiss sem hajlandó szembenézni azzal az elméleti lehetőséggel, hogy *a totalitárius társadalom nem (volt) ilyen. Hogy benne a hatalom a társadalom egészét átszövi*, majd mindenki hatalmat gyakorol. Legfelül, mint valami gúla csúcsán persze vannak olyanok, akik csak uralkodnak, s senkinek sem kell engedelmessé válniuk (bár talán még ez sem ilyen egyszerű – a legfelül lévőknek is nagyon határozottan meg van kötve

a kezük), s legalul vannak olyanok, akik már senkinek sem parancsolnak, csak engedelmeskednek. A dolog lényege mégis az, hogy pontosan azért, mert nincsen hatalommegosztás, pontosan azért, mert minden fajta hatalom politikai természetű (nincs gazdasági hatalom, nincs szellemi hatalom stb., akinek hatalma van, annak politikai hatalma van, s végső soron igénybe veheti a társadalom egészét átszöví erőszakszervezetet hatalma érvényesítésére), a legnyomorultabbakat, a már a társadalomból is kiszorultakat kivéve mindenki részese a hatalomnak. Félreértések elkerülése végett: Nem azt akarom állítani, hogy az 1970-es években Magyarországon Kádár Jánosnak is csak ugyanakkora volt a hatalma, mint Kovács II. Józsefnek, a Szeged expressz kalauzájának. Csak azt akarom állítani, hogy Kovács II. József hatalmának természete valamiben hasonlított Kádár János hatalmának természetére. Abban nevezetesen, hogy valakinek a kalauzi mivolttal együtt járó (minden társadalomban együtt járó) hatalommal való szembekeverülése *a hatalmi apparátussal való szembekeverüléssel* jelentette, éppen úgy, ahogy a Kádár János hatalmával való szembekeverülés. A társadalomban betöltött legkisebb hatalmi pozíció is ab ovo része volt a hatalmi hálóznak. Egy portás hatalmával való makacs szembehelyezkedés egy totalitárius társadalomban kellemtelenebb, az egyén egész életére kiható konzekvenciákkal járhat, mint egy demokratikus társadalomban egy Rockefeller hatalmával való szembehelyezkedés. Tudom én jól, hogy igazából ez csak a sztálinizmus hőskorában volt így. Hogy csak akkor fordulhatott elő, hogy valaki a Gulag valamelyik szigetén végezte életét azért, mert összeszólalkozott gyára portásával. De a rendszer szigorának enyhülése, következetességének megszűnése nem sokat változtatott a struktúrán, azon a tényen, hogy a szocializmusban A HATALOM átszövi a társadalom egészét, s mindenfajta HATALOM része a HATALOM-nak.

Ennek megfelelően ugyancsak problematikus a szovjet típusú társadalomban minden további nélkül elitről beszélni. Hankiss állandóan társadalmat és elitet állít egymással szembe: az elit nem tartozik a társadalomhoz – hát hova akkor? –, a társadalomnak meg nincs elítje. (A szocializmust illetően az utóbbi állítás persze igaz.) Nemcsak azért kétséges itt elitről

beszélni, mert az úgynevezett kommunista elit soha nem rendelkezett az elit szó eredeti értelmében vett társadalmi elit alapvető jellegzettségével, azzal ugyanis, hogy a társadalom többi része úgy tekint tagjaira, mint akik valamilyen pozitív tulajdonságuk, kiemelkedő képességük, bizonyos érdemeik, a társadalomnak tett szolgálataik következtében kiemelkednek a többiek sorából, kiválóbbak, rátermettebbek stb., mint a többiek. (Azt hiszem, még a kádárizmus tündöklésének napjaiban sem fogadta el a magyar társadalom a Kádár körüli vezető csoportot ebben az értelemben elitnek, a legjobb esetben is csak Kádár rendelkezett valamiféle személyes tekintéllyel.) Ugyancsak nehéz lenne a hatalmi elithez való tartozás kritériumait meghatározni. Hankiss, ha egy tudományosnak szánt könyvben minden további nélkül használ olyan – ma kétségtelenül közkeletűnek tekintett – fogalmat, hogy kommunista elit, a mai magyar uralkodó elit, akkor legalább kísérletet tehetett volna rá, hogy meghatározza, miről, illetőleg kikről beszél. Igaz, a kádárizmus végnapjaira vonatkozóan meghatározza a kommunista elitet, mint a felső párt- és állami bürokráciát plusz a nagyvállalatok vezető menedzsereit, s így kétségtelenül körülhatárolja azokat, akiknek a rendszer bomlásának idején bizonyára a legnagyobb hatalom volt (van?) a kezükben; de egyrésztől ugyancsak furcsa módon úgy tesz, mintha már a hatalomátvétel pillanatától kezdve folytonosan létezett volna egy társadalmi elitcsoport, a kommunisták, amely bővült, átalakult, de önmagával azonos maradt, másrésztől, amikor ezzel a mai magyar uralkodó elitel a társadalmat mint olyat állítja szembe, akkor mindjárt megrendül az embernek az elit körülhatárolásának intuitív igazságába vetett hite. Kovács II. Józsefet kalauzi hatalma persze nem emeli az elitbe. De hogy vajon egy budapesti kerületi pártbizottság munkatársai az elithez tartoznak-e vagy sem, azt már igazán nem tudnám megmondani.

Tiszában vagyok velem, hogy ellenvetésem módszertanilag problematikus, mert ha jól meggondoljuk, még a szociológiánál vagy politológiánál sokkal egzaktabb tudományok sem nélkülözhetik a pusztán intuitíve megalapozott fogalmakat. De nem is erről van szó. Nem azt állítom, hogy a kommunista elit fogalmának pontosabb meghatározására lenne

szükség. Azt állítom, hogy nincs kommunista elit. Hogy a kommunista társadalomnak egyik alapvető jegye, hogy nem rendelkezik elitel (sem mint a Jó, sem mint a Rossz megtestesülésével). A kommunisták attól, hogy a megszállók segítségével mindenki mást kiszorítottak a hatalomból, s ezenkívül mindent megtettek azért is, hogy a társadalomnak a hatalom gyakorlásából kiszorított elitjét lehetőleg fizikailag is megsemmisítsék, még nem váltak új elitte. Semmi mással nem váltak ki a társadalom tagjai közül, mint a hatalom kizárólagos gyakorlásának képességével, amire viszont nem önerejükől tettek szert. Negyvenéves uralmuk során tett meg-megújuló kísérleteik arra, hogy elfogadtassák magukat társadalmi elitként, mely kísérletek főként abban álltak, hogy régen volt uralkodó elitnek külsőségeit utánozták, esúfos kudarcra végződtek. S pontosan azért, mert a társadalom legfelső hatalmi posztjait elfoglalók nem képeznek elitet, nem bizonyult igaznak az a mindannyiunk által hosszú ideig evidenciának tekintett tétel, melyet Hankiss is megfogalmaz a könyvében: A hatalmon lévők, érthető módon, ragaszkodnak a teljes hatalomhoz, és feltehetőleg csak akkor lesznek hajlandók a hatalom tényleges megosztásáról tárgyalni, ha már végképp nem látnak más kiutat. Megdönthetetlennek látszó hatalmi túlsúllyal, óriási apparátussal és erőszakszervezettel, hatalmas vagyonnal (pártvagyonnal), zavartalan négy évtizedes hatalmi monopóliummal rendelkeznek; velük szemben az alternatív politikai mozgalmak még szármalasan gyöngék, védtelenek, szegények, szétforgácsolódottak. Miért mondanának le önként erről a fölényről? Miért mennének bele komoly s nem pusztán taktikai jellegű tárgyalásokba a hatalom megosztásáról, hatalmuk tényleges, hatékony demokratikus ellenőrzéséről, a politikai rendszer gyökeres átalakításáról? (297–298. o.) Ha minden várakozással ellentétben a kommunista hatalom ma Kelet-Közép-Európa országaiban kártyavárként omlik össze, itt-ott, nálunk például, alulról jövő tömegnyomás nélkül, más helyeken alulról jövő tömegnyomásra, de makacs ellenállást nem tanúsítva, akkor ez számomra éppen annak a bizonyítéka, hogy az összeomlás feltétele tulajdonképpen nem valami hatalmi elit megsemmisítése volt, hanem a rendszer evidenciájának a megszűnése. Annak a bi-

zonyos hatalmi elitnek semmi más megkülönböztető jegye nincsen a társadalom többi tagjával szemben, mint hogy a hatalmi gúlának a felső szegmentumaiban helyezkedik el. Ha a hatalmi gúla összeomlik – s ez csak azon múlik, hogy megszűnik létének evidenciája –, akkor nem létezik többé a hatalmi elit sem, nem létezik többé az a csoport, amely állítólag a rendszer elitjét képezte. Ha nem ül benne a politikai hatalom csúspozícióiban, akkor már semiben sem különbözik a társadalom többi tagjától. S így arra sem képes, hogy szövetségre lépve egy új, feltörekvő társadalmi csoporttal, a vállalkozókkal, létrehozza a hatalom új nagykoalícióját. Hankiss könyvének legfőbb mondanója, hogy – legalábbis Magyarországon – a kommunista hatalmi elit mintegy átmentheti magát egyfajta demokratikus vagy legalábbis demokratikusabb rendszerbe, amely, ha az új elit uralmával szemben álló társadalom képes lesz rá, hogy kiépítse a maga védelmi vonalait, a maga érdekvédelmének és politikai akaratervényesítésének az intézményeit (344. o.), akkor valamifajta arisztokrácia vezette jóléti társadalommá válik, vagy ha nem, s a társadalom kénytelen lesz elfogadni, hogy az új rendszernek kiszolgáltatott és kiszákmányolt alattlójá (uo.), akkor olyan XIX. századiféle kapitalizmussá lesz. A könyv mintegy azt szuggerálja a kommunista elitnek, hogy ne álljon ellen a demokratikus átalakulásnak, nemcsak azért, mert az ellenállás csak a válság elmélyüléséhez, káoszhoz és a társadalom lázadásához vezethet, hanem mert az átalakulással maga is jól jár, hiszen politikai hatalmát az új társadalomban gazdasági hatalommá konvertálhatja.

Nos, senki sem tagadhatja, hogy a kommunista diktatúra politikai hatalmasságainak és kiskirályainak egynémelyike képes volt és képes politikai hatalmát gazdasági hatalommá konvertálni, vagy mert eleget lopott ahhoz, hogy vállalkozásba kezdjen, vagy mert abban az átmeneti periódusban, amelyben most élünk, törvényes úton magántulajdonként megszerzi magának azt, ami felett eddig testületi tagsága révén rendelkezett. Az sem tagadható, hogy egynémely kommunista vezetőnek sikerülni fog talán valamilyen módon politikusként megmaradnia. Bizonyosnak tűnik, hogy egyes volt kommunista vezetők tőkésékké vagy politikusokká lesznek; de hogy

mi lenne az a bizonyos nagy koalíció, azt nem nagyon értem. Ha a volt magas rangú pártbürokrata, a volt pártállamban magas állami funkciókat betöltő úgynevezett politikus (mar az sem világos, hogy a párt- és az állami bürokrácia miért alkotna két csoportot, amikor a nomenklatúra tagjai hol a pártban, hol az állami szervezetben töltötték be funkciót), a volt szocialista menedzser a jövőben tőkéséssé lesz, s mint ilyen nem jelentéktelen hatalom birtokosa, akkor már tőkés, nem pedig pártbürokrata stb. Ha a felső párt- és állami bürokrácia, az összes szocialista top-menedzser átmenti is magát az új rendszerbe, akkor sem a kommunista politikai elit köt szövetséget a vállalkozókkal, hanem a volt kommunista vezető réteg tagjaiból jön létre az új burzsoázia. Sezóriási különbség. Mert ha az a bizonyos Hankiss-féle új koalíció jönne létre mint az új társadalom uralkodó osztálya, akkor ez az új társadalom olyan társadalom volna, amelyben a kommunista párt- és állami bürokráciának s a szocialista technokráciának egy velük politikailag szövetséges vállalkozói réteg mellett továbbra is meghatározó szerep jutna, azaz nem jönne létre semmifajta új társadalom. Ha Hankissnak ez a jóslata beválna, akkor az azt jelentené, hogy a kádárista kommunizmus utolsó évüzedének meghosszabbításával állunk szemben. Ha viszont csak arról van szó, hogy a volt kommunista vezetés tagjai egy részének sikerül átmentenie magát az új társadalomba, s képes lesz ott is az elithez (most már tényleg valamifajta elithez) tartozni, akkor lesz egy új burzsoáziánk, melynek tagjai részben a volt kommunista vezető rétegből regrutálódtak. Egyesek a fekete Mercedesből ülnek át a pirosba. S valóban, ki bánja ezt, ha egy működőképes társadalom jön létre? Nem hiszem, hogy a burzsoázia bárhol és bármikor Grál-lovagokból regrutálódott volna. De mi értelme van a kommunista elit és a vállalkozók nagykoalíciójáról beszélni?

Nem hinném, hogy a társadalomelmélet köteles jóslással foglalkozni. De végül is miért ne tegye ezt a társadalomtudós, ha éppen van hozzá kedve? Csakhogy egy bármennyire is komolyan vehető jóslat mögött komolyan vehető társadalomértelmezésnek kell állnia. A kommunizmusnak a KELET-EURÓPAI ALTERNATÍVÁK-ban adott értelmezése azonban nem vehető komolyan.

Egy helyütt Hankiss a következőket írja: „[...] az uralkodó elit nem volt képes arra, nem volt elég bölcsessége és bátorsága ahhoz, vagy külső, illetve belső tényezők meggátolták abban, hogy a társadalmat ténylegesen felszabadítsa. Csak arra volt képes, vagy csak arra volt hajlandó, hogy liberalizálja”. (79. o.) A kommunista elit, amely bölcsesség vagy bátorság híján, netán akadályoztatás miatt nem szabadítja fel a társadalmat! Hogy az ördögbe tehetne volna ezt a szegény, amikor elit volta pusztán abban állott, hogy egy nem szabad társadalom felett uralkodik? Ha a szerző könyve végének megírásakor átnézte volna annak elejét, maga is megérthette volna ezt. Ki tudja, miért nem tette?

Vajda Mihály

SZÍVEM DOBOG, KARÓRÁM KETYEG

Egy Csukás-vers és környéke

Csukás István: *Metszet az Időből, Szárszó, nyár Szépirodalmi, 1989. 102 oldal, 38 Ft*

Kétszer négy sor a vers. Címe és kezdősora ugyanaz.

*Szívem dobog, karórám ketyeg,
egy mérjük tiktakkolva az időt,
szívemet az Isten, órámat én húztam fel,
most füleljük, hogy melyik jár le előbb?*

*Bátran dobolunk az úri csöndbe,
az se baj, ha onnan nem jön vissza szó,
hadonászik körülöttünk meggyfa-, almaág,
felhúzva a világot: mennyi nagy és kismutató.*

Az egész verset átható szinkópák kérdéseket dobolnak.

Mérjük? Hányan? Hárman. (A szív, a karóra és a költő.)

Füleljük? Hányan? Ketten. (Isten és a költő.)

Az ilyen szerepváltások sikeres eszközei a feszültség fokozásának. Itt például az Isten megjelenését, a teofániát jelzik. Ki vannak osztva a szerepek: a szív az Isten illeté-

kességébe tartozik, a karóra a költőébe. De ebből az evidenciából újabb bonyodalmak támadnak.

Hogy kerül ide Isten?

Abból, hogy egyszer, valamikor, a költő születésekor mozgásba lendítette (sőt: megalakította) ezt a precíziós szerkezetet, még nem következik mostani ítléte. Nem következik a feszült fülelés sem, kettesben Istennel. Valami halálos veszedelem kísért kibontatlanul, kimondatlanul.

A szív rendetlen ketyegéséből következett-e infarktus lehet a diagnózis. (Az orvosi nyelvben a szív megállása a szinkópa.)

Az is beleértendő a helyzetbe, hogy a kétféle fölhúzás között nagy a különbség. A karórát mindennap föl kell húzni. (Nota bene: hagyományos ez a versbeli óra, nem kvarcra jár, sem önmagát felhúzó szerkezetre.) A szív egyszer indul meg, s egyszer áll meg. Végleg.

Amire ők ketten fülelnek, azt a kórházi folyosón szokták kérdezni, sutotgva, az aggódó hozzátartozók: „Megéri-e szegény a reggelt?” Vagyis a karóra legközelebbi fölhúzását.

Tehát a két fülelőnek azonos a tétje? A túlélésre drukkolnak mindketten? Talán. Mert van másik Isten is, a könyörtelen, aki mint lámpaoltogató, szív megállító végzi hivatását, eleve elrendelt terv szerint.

Nem vittem-e túlzásba a rákérdezést, a vers rétegeinek lehántását? Tőle magától vettem ehhez a bátorságot, aki így kezdi az erre következő versét:

*És az Isten szívet ki húzta fel,
s mi lesz, ha egyszer az övé is lejár?*

Ilyesféle módon folytatja a bogozgatást a harmadik versben is, hármas kis ciklussá fejlesztve egyetlen gondolatot.

A második versszak páros tiszteletadás: József Attilának és Arany Jánosnak.

Úri csönd – annyira szereti ezt Csukás, hogy háromszorosan beleépítette verseibe. (Lehet, hogy még ennél is többszörösen, csak én nem vettem észre.)

*Az önpusztulás reménye,
mely semmit sem kér cserébe,
az úri csöndhöz elérve
a hasonlóság reménye*

LITÁNIA J. A.-ÉRT